

Norvagismer hos Holberg?

Af SVEND EEGHOLM-PEDERSEN

Det er ikke tanken med denne artikel at grave gamle stridsøkser op af jorden, men blot at give nogle supplerende oplysninger og (på enkelte punkter) et korrektiv til de udførlige oversigter over norskheder i Holbergs skriftsprog, der findes i D. A. Seip: Om norskhed i sproket hos Ludvig Holberg (Oslo 1954, spec. kap. 5), jf. Peter Skautrup: Det danske Sprogs Historie, bd. 3 (1953), s. 27 ff.¹

Problemet dansk:norsk i Holbergs sprog har interesseret adskillige filologer, men diskussionerne herom har undertiden været – og måttet være – noget svævende, fordi man har savnet det nødvendige sammenligningsgrundlag, som kun en nøjere undersøgelse af sproget hos Holbergs samtidige kan give. Jeg skal som bidrag til en sådan undersøgelse og til belysning af nogle holbergske ejendommeligheder eller tilsyneladende norvagismer meddele et par iagttagelser over sproget i tekster fra 1720'erne, hovedsagelig fra de såkaldte Grønnegadekomedier – også tidligere anbefalet som studieobjekt for Holbergspecialister.²

Grønnegadekomedierne, som foreligger i en moderne udgave (Skuespiltekster fra Komediehuset i Lille Grønnegade, udg. af E. Nystrøm, I–V 1920–24), omfatter 4 originalkomedier af Holbergs københavnske medbejler J. R. Paulli, kendt for sin mislykkede omstøbning af Holbergs Kandestøber, samt en række oversættelser især af franske komedier (først og fremmest Molière), bestemt for den daværende skueplads. Hovedoversætteren er antagelig (daværende) justitssekretær Diderich Seckman, en af Holbergs københavnske bekendte (se Eiler Nystrøm: Den danske Komedies Oprindelse. 1918, s. 134).

Om der og det. Der er i mod. da. (rigsmål) relativt faste regler for anvendelsen af *der* og *der* som formelt subjekt og »formelt situativ« i upersonlige konstruktioner.³ Hos Holberg kan man finde spredte exx. på afvigelser fra disse regler, i komedierne således bl. a.: *der* (nu: *det*) *bancker, bancker der icke paa Dørren, Det* (nu: *der*) *er et vist Spill, som kaldes Allumber* (Kandst.). Det er almindeligt at identificere disse exx. med norsk sprogbrug (den første type har paralleller i vestno. mål, se Seip s. 42 f. med de *der* givne henvisninger). Imidlertid forekommer

lignende afvigelser i flere af Grønnegadekomedierna, altså dels 1° exx. på *der* = mod. *det*, dels 2° exx., hvor *det* bruges svarende til mod. *der*.

1. (Holb.exx. her og i de flgd. afsnit er især fra komedierna, der citeres med de alm. forkortelser (se ODS); for Grøn.kom.s vedkommende gives henvisning til bind og side i den ovennævnte udgave).

Paulli har som Holberg (se fx. Kandst., Bars.) fakultativt *der* el. *det* *bancker* (*paa Døren*): *Der bancker paa min Dør* (4.247), men (ib.249) *det* *banckede paa Døren*. Exx. er fra den omstøbte Kandestøber; flere scener er her ordret overført fra Holb., undertiden med mindre tillem্পninger af holbergske udtryk og ordformer (således *Dend Donastrømmen* (2:1) > *Den Donau-strøm*), men udtryk som: *Henrich! der bancker igien* (5:3) overføres uændret. Tilsvarende i Jacob Bircherods oversættelse af Crispin Médecin (3.228, 232) *der bancker igien, der klapper*.

Andre upersonlige udtryk (spredte exx.): Holb. *Lar mig viide, naar der blir bedre med hende* (KR.1:6, i 1731-udg. > *det*); den anonyme overs. af Gnieren: *I søger altid Aarsag med eders Folk, naar der er enten imod Nytaar eller Stævne-Dag* (1.102, jf. Holb. (Tyb.5:8) *Mand skulde tæncke, Ihr Herren, at det var mod sidste Verdens Tiider*). Holb. har *Jeg veed nok, hvor der tilgaar udi slige Huse* (Kandst.4:1, nævnt Seip, Skautrup); sml. tilsvarende udtryk (*gaar til, staar til*) med pron. (*det*) eller adv. (*der, her*): *jeg bilder mig ind der er gaaet saaledes til* (Vgs.3:1, 1731 > *det*), men fx. (Kandst.1:1) *Var det icke for Skam skyld . . saa gick det ligesaa til denne gang*. Seckman: *her gaaer icke til hos jer, som det burde* (2.277), (*jeg*) *erkyndiger mig hvorledes der staaer til her hjemme* (ib.208), men (ib.126): *føle mig for hvor det staar til osv.* – Mere isoleret står vist nok Holb.exx. som: *der tordnede* (Epistler.2.7, ib.1.80 *det tordnede*), jf. ogs. *der blev klart Veyr igien* (Kirke-Historie, Petersens udg. 10.659), *der . . var ont Veir* (Dannemarks Riges Historie, Petersen 8.319).

Fremdeles er noteret enkelte exx. på afvigende brug af *der* (for *det*) i stillingen som »foreløbigt subjekt« i henvisning til inf. eller *at*-sætning: Holb.: *der er gandske icke fornøden . . at enhver Comoedie skal endes med Ægteskab* (JJBet.), *der er dog haardt at tvinge en til at gifte sig mod sin Villie* (Masc. 2:4, i Petersens udg. rettet til *det* efter 1731). Seckman: *saa der nu er intet meere Under at see en Laquay forandre . .* (3.116, jf. ib.36).

– Også i trykstærk anvendelse (som demonstrativt adv.) kan man finde *der* i udtryk, hvor mod.da. har *det*. Seip nævner (s. 42) et par replikker fra Vgs. (1731): *Er der icke Monsieur Apicius?* (2:15), *men er der icke Monsieur Petronius?* (3:4) (også: *Er det icke Frands Hansens Gaards-Karl?* (Jean.2:4)). Hermed kan jævnføres udtryk som: *hvad er der for Allarm uden for?* (Jean.5:2), *hvad er der for en Allarm bag Skiermbrettet?* (Bars.3:6), tilsvarende Paulli: *Hvad er der for en Allarm i Gangen?* (4.311, efter Holb. Kandst.1724, originalen har *det*). Sml. også: *Der (nu: det) skal I vide jeg slap lykkelig* (Seckman, 2.161, tilsv. Paulli, 4.290), *der (»det«) er jo aldt nok* (Bircherod, 3.235), – men omvendt: *Det (»der«) løystu, jeg er intet gall* (ib.251), *det (»der«) kand mand see, hvad det er osv.* (anonym, 2.328). Seckman har både (= mod.): *Det giør I vel i* (2.41)

og *Der gjør I vel i* (3.62); især Paulli ynder denne konstruktion: *der styret af efterstillet præp.: Der gjør hand icke vel i* (4.48), *Der kand jeg endelig icke klage over* (ib.239), *Der har hand brev paa* (ib.322) osv.

2. Holberg kan i flg. tilfælde bruge *det* for mod. *der* i upers. konstr. (exx. forekommer spredt, også i de senere skrifter (se ODS 3.695), hyppigst vist nok i nogle af komedierne: flest har 1. tome (10 exx. *det er*), dog også her med betydelig overvægt for den mod. konstruktion): a) ved *være (blive)* (+ ubestemt substantial): *Det er et vist Spill, som kaldes Allumber* (Kandst. 3:4, 1724ff. > *der*), *Det er stoor Forskiel paa at* (ib.5:7, eftertryk 1724 > *der*), *Det er Forskiel mellem en riig Mand og en fornemme Mand* (HP.2:9, 1743 > *der*), *Det er intet vissere* (Usynl.2:6, Er.3:1). Spec. mærkes udtrykket: *det er ingen Tvivl paa, (at)* (fx.Vgs.4:4), der er det normale hos Holberg og også – som det eneste ex. på *det* = *der* – er attesteret i det egenhændige materiale (Votum 1733, Nystrøms udg. s.11). Flere gange forekommer også flg. (med *det* styret af efterfølgende præp.): *Det bliver intet af denne gang* (Bars.2:11, jf. Ul.1:9, Er.2:2, Stu.1:3, GW. (1724) 21sc., men fx. Vgs.2:2: *blev der dog intet af*). b) ved andre (intrans.) verber: (i enkelte udtryk som) *Det vil meget til nogle Tønder Guld* (Jean.3:4, jf. *Der vil min Troe sterke Hoveder til at studere* Er.2:3), *det laae Fanden Magt paa Pi-gerne* (KR.3:7), *det ligger ikke Magt paa mig* (Abrac.2:3), *udi min Grammær hvor det staaer les Juifs die Juden* (Bars.2:10, 1743 > *der*), *det fattes icke andet, end at han skal . . .* (GW.2:1, 1724 > *der*, jf. Jean.4:3).

I Grøn.kom. er noteret flere exx. på a. (*det er*). Således gentagne gange i den anonyme oversættelse af Gnieren: *Det er jo endnu meer?* (1.74 = Il y a encore quelque chose?), *det kand intet andet være mueligt, end . . .* (137), sml. (ved best. subst.): *det er kun bare det lille Korn Hoste* (89 = Il n'y a que ma fluxion), *Det kand være de Sager, som før nok Skillinger med sig* (81 = Il y a de certains services qui), *meget andet, som det maatte nok være dend Kone, der skulle for-lange* (85). Tilsvarende exx. i de andre anonyme Molièreoversættelser: *saa er det indtet andet »mig synes –« i alt dette* (2.434), også et ex. ved passivverb.: *det kand intet siges noget uden i løps Stil eller Vers* (ib.323). Seckman har – i 7 komedier – kun et par exx.: *ja vist er det en stor Fornøjelse i all saadan kiærlig Omgængelse* (2.134, jf. 1.228, 3.21, der evt. kan tolkes på anden måde), Paulli (i 4 komedier) ingen; tværtimod finder vi (Kandst.2:4) *der er noget i det, at være kommen af got Folk* = Holberg *det er noget* osv. (4:6).

I en anden samtidig stærkt talesprogspræget kilde, underholdningsbladet *Dend Forkeerte Mercurius* (1726–28, ligesom de to første tomer af Holbergs komedier og en række af Grønnegadekomedierne udgået fra det Phønixbergske officin) forekommer flg.: *det maa dog være længere til Maanen, end det siunes; det er derhos denne underskeed, at osv., skulde Juulen have varet længer, saa hafde det været fare for at osv., det blev dog icke noget af førend dend rette Tid* (ogs.: *da mand saae sig til, blev der icke noget af*).

Exx. viser, at den moderne fordeling af *der* og *det* ikke er ganske fæstnet i Holbergtidens sprog.⁵ Det gælder både *det* som formelt sub-

stantial (typen *der banker*) og *der* som formelt situativ (*det er* i visse udtryk). Det bliver følgelig et spørgsmål, hvor megen vægt man skal lægge på Holbergs afvigelser fra mod.da. på dette punkt, når talen er om en afgrænsning af de særnorske træk i hans sprog. Hvad 2° angår, synes afvigelserne talrigere og mere omfattende i Holb.teksterne, og det er rimeligt at henvise til norsksproglige forudsætninger som medvirkende årsag (jf. også brugen i de senere skrifter af en form som *der tordner*). I øvrigt er det sandsynligt, at noget af konfusionen m. h. t. *det/der* i de ovf. citerede tekster er tilskud fra trykkeriernes side. Hverken Holbergs komedier (tome 1–3) eller de gamle tryk af Grønnegadekomedierne er udført med større omhu, tværtimod, – og man må også i de nævnte exx. tage forbehold m. h. t. evt. trykfejl og sætterfejl.⁶ En sammenligning af varianterne fra de senere tryk af Holbergs komedier (1724, 1731, 1743) viser en ejendommelig inkonsekvens og vilkårlighed med »rigtige« og »forkerte« rettelser ved siden af hinanden – altså sættersjusk, men tillige et udtryk for den almindelige vaklen på dette punkt. Exx. forekommer ikke blot i de autentiske udgaver, hvor man kunne antage, at det var forfatterens egen usikkerhed, der gjorde sig gældende, men også i Phønixbergs eftertryk (som rigtignok også – iflg. Holberg – har en vildelse i hver linje): *Det er utalige Exempler paa saadane Indbildinger* (Jep.2:3, den aut. udg. *Der ere*), *Det er jo ellers aldeles intet ont at sige paa Karlen* (GW. 17sc. < *Der er*), men omvendt: *det er stor Forskiel paa* < *der er* (Kandst.5:7), *Er det ellers noget andet, som fattes* < *Er der* (Jean.4:4) Tilsvarende exx. i eftertrykkene til Paars, se Petersens udg.19.117.

Kongruens. Holbergtidens grammatikere anfører (med en interessant undtagelse, som jeg skal vende tilbage til) ligesom deres forgængere og efterfølgere de almindelige kongruensregler for adjektiverne: overensstemmelse i køn og tal mellem attrib.adj. og overled og mellem adj. præd. og subj.⁷ Men det er skriftsprogsregler, som talesproget ikke altid overholder. Et eftersyn af komedieteksterne viser en udbredt vaklen i kongruensbøjningen, også ud over de tilfælde, hvor grammatikerne registrerer manglende bøjning på grund af et ords fonetiske form (Høysgaard har her – afvigende fra mod.da. – også alm. manglende genusbøjning ved adj. på *-en* og *-løs*: *et sulten draag, et faderløs Barn*).

Manglende genuskongruens. Seip nævner (s.38) blandt mulige grammatiske norskheder hos Holberg ik.sg. af adj. på *-ig* og *-lig* uden *t* (*et artig Fruen-*

timmer, det skulde være artig nok). Men sådanne (talesprogs)former er ganske almindelige i samtidige tryk og optræder som fast stiltræk i mange af Grøn.kom., både hos Seckman og Paulli. En statistik over nogle af de hos Phønixberg trykte komedier viser, at Paulli (Den Seendes Blinde) har flest exx., tæt fulgt af Seckman (Fusentast), begge hyppigere -ig end -igt, medens Holberg (Kandst., Vgs.) har noget færre exx.

Også ved andre adjj. forekommer ubøjede former i ik., både attrib. og præd. Exx. fra Holberg er nævnt Skautrup s.34. Tilsvarende i Grøn.kom., fx. hos Seckman: *et beleven Ord, et forvorpen Creatur, et skiødesløs Væsen* (jf. ovf.); *et aabenbar Vidnesbyrd, et seldsom Middel, et Edel Gemyt; et heel (et halv) Aar, et stor Tyverie, et skiør Glas, et vis Fruentimmer, hver Øyeblik* (alm.); præd.: *inted øye er god for, Det er for stærck at, det (var) meget u-betæncksom* osv. Paulli: *et forslagen Hoved, et lumpen stycke Jord; et stoor Tal, et vis Appendix, et halv quarteer; Det er god for din Sundhed, Det er gandske sicker, Alting er tung i Begyndelsen* o. fl.

Manglende pluraliskongruens forekommer især ved adjj. i præd. stilling. Holb.: *et andet Sted, hvor Folk er lidt meere høflig* (Vgs.3:3), *de (blir) storagtig* (Jep.3:1), *hvor tyrannisk og hovmodige slige Folk bliver* (ib.3:4), *disse Barselstuer ere reent ravgalen* (Bars.1:1, 1731 >ravgalne), *det første Piger blir saa gammel* (Jul.11sc.); også ved enstav.ord: *de ere icke død, førend det fortryder dem* (GW.4:9), *see! om vi er saa gall og bliver staaende* (ib.1:1), *Tiderne ere saa slet for os* (Stu.1:6). Flere exx. fra komedierne er nævnt af Seip (s.39), der sammenligner med Bergensmålets tendens til ubøjede eller apokoperede plur. former ved præd.adj.⁸

I Grøn.kom.finder vi 1°. i attrib.stilling: spredte exx. på apokoperede plur.former på -ig, -en o.l.: Seckman *nogen taabelig Gies* (2.144), Paulli *Een hob latterlig og gemeene Folck* (4.117), *med vaagen Øyen* (4.390) o. fl. – tilsvarende også Holb. fx. *en Hob dygtig Ørefigen* (Vgs.5:1), *med knyttet Næver* (Er.1:6). Undertiden også e-løs form ved poss.pron. (*har mand i sin Dage seet* (Seckman 1.176) jf. *min Støvler* (Holb. Bars.2:6)), i øvrigt kun i særlige tilfælde. Den hos Skautrup som norsk opførte form *braf* (Introduction 1711 *mange braf Mænd*) forekommer flere steder i Grøn.kom.: Paulli *andre braf Folk, mange braf Folck* (4.121, 345), Seckman 3.160 (men Holberg i kom. alm. *brave Folk*). Efter GkS 789 (se ndf.) har udtalen også i dansk været *bra* og ordet ubøjeligt (jf. ogs. Paulli *det var braf* (4.67, 147). – 2°. i præd. stilling: former på -ig, -en, -er o.l. (flere exx.), fx. Paulli: *Der kand I høre, hvor ærlig vi er* (4.44, tilsv. ved adjj. på -ig: ib.11, 142, 336, 385 o. fl.), *paadet vi der kand være sicker* (ib.141, jf. 63, 95), *De ere saa paaholden paa hvad de veed* (289), *vi er saa forvirret der-over* (67). Og manglende kongruens optræder her i flere typer. Spec. mærkes en række exx. på enstav. adjj., der kan jævnføres med de ovf. citerede holbergske former: Seckman *Lad os kun være Vred* (2.68), *de rette andægtige Christne ere let at kiende* (2.213), *Folck . . der ere Frisk og Sund* (1.272), *dei er kun Narre der bliver syg af Indbilding* (1.184), *at de med Magt vil være lærd til deres egen U-lykke* (1.201), Bircherod *De højlærde er altid noget but* (3.232).

Man må her dels regne med en udbredt apokoperingstendens i talesproget, som især viser sig ved adjj. på -ig, -en, -er o.l. (sml. også bestemthedsbøjningen⁹),

dels med en særlig tendens til kongruenssvækkelse betinget af den syntaktiske stilling (adj. i præd. stilling), – en tendens, som jo også er velkendt i mod.da. (Mikkelsen s.209): ophævelse af kongruens eller vaklen i adskillige prædikative anvendelser: *det er vi ikke tilfreds(e) med, de kan aldrig blive færdig(e) med noget osv.*

Jeg skal i denne forbindelse henlede opmærksomheden på den beskrivelse af Holbergtidens sprog, der er givet i det anonyme hs. GkS 789 fol. (»Udkast til det Danske Sprogs Forbedring«). Forfatteren er ganske vist sikkert norsk,¹⁰ hvad der kan have påvirket hans vurderinger. Men han synes i øvrigt at være en god iagttager af samtidens sprog, præciserer også flere steder forskellen mellem det rene dansk (som er at finde i København, hvor hoffet og administrationen har sit sæde) og de forskellige »meddialekter« (som sjællandsk, jysk, norsk).¹¹ Efter hans fremstilling skulle kongruenssvækkelsen være en almindelig regel for adj. i præd. anvendelse, både m. h. t. numerus og genus. I tavlen over tillægsordenes bøjning (s.41) opføres: (for å-lyden bruges det græske ω) *et fromt menneske* men »efter sprøgets eien befindende art«: *et menneske som er from, ittem som er rolig av sig osv., de fromme mend osv., men de mend osv. er eller som er from*. S.65, i en sammenligning mellem den alm. skrivemåde og den ny retskrivning som forfatteren ønsker indført, og som skal være en tro kopi af talesproget, gives bl. a. flg. exx.: *di hærre mænd ær from* (i st.f. *disse mænd ere fromme*), *størke og løkke di ær go og ønskelig* (i st.f. *styrcke og lycke de ere gode og ynskelige*).

Der er dog visse undtagelser fra reglen. Det hedder (s.42) *et nyt Hus* og *det Hus som er nyt* (ikke: *som er ny*), tilsv. ved adj. *blaa*, derimod: *et menneske som er go*. For øvrigt følger hs.s ortografi heller ikke (i hvert fald m. h. t. genus) forfatterens forskrifter, og man bør nok, indtil spørgsmålet er nøjere undersøgt, tage forbehold over for denne radikale hævvelse af kongruensbortfald i præd. stilling. M. h. t. genuskongruens må det også siges, at materialet fra Grøn.kom. ikke viser hyppigere bortfald af *t* i præd. end i attrib. anvendelse. Vi skal altså ikke gå videre end til at fastslå, at forholdene på dette punkt må have været ret labile, og at de nævnte exx. fra Holberg på vaklen i adj. bøjningen for så vidt lige så let kunne forklares ud fra et københavnsk som ud fra et bergensk talesprogsgrundlag.

Det kan her også nævnes, at komedieteksterne i de stærke partcc.s bøjning efter *være, blive* viser en vidt fremskreden ophævelse af kon-

gruens (tydeligvis efter talesproget), idet *-en* breder sig til ntr. og plur.: *det er bleven, de er bleven* osv.¹² Tendensen er tydeligst i Grøn.kom., hvor *-en* er det normale i plur. (Seckman fx. *Hvor ere de bleven af* (3.191), *De var kommen til U-lykke* (1.311), *Juvælerne er bortstaalen* (1.215), og hvor ntr. enten har lige så hyppigt *-en* som *-et* (Seckman) eller overvægt for *-en* (Paulli, Gnieren).

Substantiv- og verbalbøjningen. En række former ligger endnu ikke fast i samtidens sprog. Grammatikerne må flere steder opføre dobbeltformer, »hvoraf enhver kan udvælge det, som hans Øren synes best om« (Høysgaard). I Seips gennemgang af afvigende former hos Holberg, der svarer til mod. no. eller bergensk, fremhæves da også, at ikke alle exx. er lige sikre norskhedsmærker, da vaklen kan have eksisteret i Holbergtidens sprog. Jeg skal belyse dette på et par punkter.

Holberg bruger som bekendt hyppigt plur.endelsen *-er* (=no.) i substantiver, der på mod.da har *-e* eller nulmorfem: *Baader, Blader, Dager, Dantzer, Deler, Fader* osv. Det er vanskeligt at afgøre, hvor afstikkende denne forkærlighed for *er*-formerne har virket i samtiden, hvor brugen af disse plur.former var betydelig mere udbredt end nu, også hos danskfødte skribenter. I den anonyme Molière-oversættelse Den højadelige Borgermand (1725), der har flere københavnske talesprogsformer, finder man således (i fk.ord): *Kriger, Skielmer* (alm.), *Skurker, Tøsser, Ulver, Feyler*. Det fra svensk oversatte »Lyveren« (Kom.Grøn. bd.5) viser tilsyneladende stor vilkårlighed i gengivelsen af originalens former med plur. morfem *-ar, -er* (=nyda. *-e* el. *-0*). I en række tilfælde bruges de moderne former: *Arme, Dage, Dale, Helte, Narre, Orme, Reve, Skove, Tyve*; derimod *r*-form i *Baader, Bommer, Drikker, Dører, Engler, Fugler, Katter, Kniver, Løgne(r), Skielmer* (det må dog bemærkes, at oversættelsen er temmelig dårligt udført, med flere udtryk rået overført fra svensk). Også de andre Grøn.kom. attesterer den større udbredelse af *r*-formerne: *Armer* (2.84 »slaa Armer og Been i tu«), *Bouer* (2.239 »vi vil forsøge det paa alle Bouer«), *Dievler* (2.138), *Feyler* (3.395), *Helter* (3.272), *Øre-Ringer* (4.98), *Sercker* (2.127), *Snoerer* (1.59, 75), *Straffer* (5.81), *Tarmer* (3.330); ntr. *Eventyrer* (2.103), *Giestebudder* (3.70), *Pudser* (3.321). Tilsvarende i andre samtidige tekster, fx. i Phønixbergs ovf. citerede *Forkeerte Mercurius* (1726–28): *Sogne-Degner, Giestebuder, Hatte(r), Passer* (plur. af et Pas), *Skovler, Staver, Sygdomme(r), Telter*. Frekvensen synes dog gennemgående større hos Holberg, og det er naturligt her at henvise til hans norske talesprogsgrundlag. Også nogle andre plur.former kan forklares på denne måde (Seip s. 37).

Ved bedømmelsen af holbergske bestemtformsformer på *-ene* i plur. (svarende til mod. *-erne*, se Seip. s.38, Skautrup s.28, 33) må det erindres, at flere af ordene på Holb.s tid og også i Holb.s sprog vaklede mellem plur.morfem *-er* og *-e* (el. *O*), følgelig også kunne veksle mellem *-erne* og *-ene* i best.plur. En

form som *Hullene* (*Nøgel-Hullene* UHH.1:4) kan være dannet (regelmæssigt) til ubest.plur. *Hull*, der forekommer flere steder hos Holb. (no.? – jf. dog ndf.), *Nøglene* til plur. *Nøgle* (af sg. *Nøgel*, der findes som sideform til sg. *Nøgle*, plur. *Nøgler*). *Tøfflene* svarer til plur. *Tøfle*, *Taarene* og *Varene* til de alm. sideformer *Taare*, *Vare*. Jf. i Grøn.kom. (3.220) *Reglene* til plur. *Regle(r)*. Phønixbergs Mercurius har af sådanne former: *Hullene*, *Klampene* (ogs. *Klamperne*), *Lagnene* til plur. *Lagen*, *Nøglene*, *Vahrene*; *Støflene* (plur. *Støfler* og *Støfle*).

I Grøn.kom. (Seckman) forekommer et par isolerede exx. på dobbelt bestemt-hed ved foranstillet dem.pron.: *Denne Narren* (2.173), *denne Snushanen* (ib. 181).¹³ Afvigelser fra normen som Holb.s bekendte *Dend Donaustrommen* (Kandst.2:1 – i Paullis Kandst., der overfører replikken, rettet til det normale: *den Donau-strøm*) kan altså forekomme hos andre samtidige.

Inden for verbalbøjningen (de svage verber) bemærker man den indbyrdes ret afvigende fordeling af præt.endelsen *-ede* og *-te* (partc. *-et* og *-t*) hos Holb. og i Grøn.kom. Holberg bruger påfaldende ofte den lange præt.endelse, altså o-st. bøjning, i verber, der på mod.da. har *-te* (Skautrup s. 34): *taledede*, *følede*, *meenede*, *kaagede*, *smagede*, *reysede*, *viisede*, *spisede*, *læsedede*, *løsedede*, *kaldede*, *rammede* osv. Tilsvarende former kan vel findes i Grøn.kom., men ikke nær så hyppigt som hos Holb. Alm. er *forlangede*, Paulli og Seckman kan desuden have *taledede* (men alm. *talte*) og partcc. som *spiiset*, *slåbet*, *forklædet*, *hilsed*, *bildet ind*, *anmeldet*. I de replikker i Paullis Kandst. der er overført fra Holb., ændres *reiset* > *reyst*, *beviset* > *beviist*, *læset* > *læst* (Kom.Grøn.4.300, 303, 224; dog ogs. (ib.221, 233) *læset* = Holb.). Dette er et tydeligt holbergsk særtræk.¹⁴

Omvendt er brugen af »imperfectum contractum«, som Holb. omtaler og forsvaret i Orthographiske Anmerkninger, og som Seip (s.40f.) for Holb.s vedkommende vil forklare ud fra vestnorske, også bergenske former, særdeles karakteristisk for sproget i de københavnske Grøn.kom., mindre fremtrædende i Holb.s komedier. Nogle exx. fra Grøn.kom.: 1. verber med lang vokal efterfulgt af enkelt kons.: Seckman *svarte*, *sparte*, *kierte sig efter*, *begierte*, *forærte*, *befalte*, *hun magte det*, *behøvte*; tilsv. partcc. *svart*, *spart*, *kiert*, *begiert*, *malt*. Paulli *svart*, *begierdt*, *røbt*, *pægte*. De anonyme overss.: (foruden flere af de allerede nævnte) verber på *-ere*: *leverte*, *studert*, *masquert*. Her kan også nævnes typiske (københavnske) talesprogsformer som *myrdt* (flere steder hos Paulli og i de anonyme Molièreoverss., ogs. en enkelt gang hos Holb. (Masc.3:11)), *fordærte* *fordærvede* (Bircherod 3.223), *lovte*, *loft* (Seckman 2.12, 89). 2. verber med kort vokal og dobbeltskrevet kons. eller kons.forb.: Seckman *bandte*, *smælte*, *forestilte*, *anstilte*, *forrykte*, *lukte*, *elskte*, *kyste*, tilsv. partcc. *spilt*, *forrykt*, *luket*, *bygt*. Paulli *forbandte*, *gremte sig*, *paamindt*, *bygt*, *kyst*, *past paa*. Anonyme: partcc. som *kyst*, *nent nænnet*, *besindt sig paa*, *feldt fældet*, *vildt villet*. Og uden endelse ved verber på *-tt* el. kons. + *t*: fx. Gnieren *kaste*, *ha hit paa*, *mist*; Paulli *bestyrt* *bestyrtet*.

Nogle præt.former på *-dde* ved verber på udlydende vokal kan hos Holb. have norsk grundlag (fx. *flydde* Masc.3:11, *spaadde* Jean.2:2, se Seip s.41), men typen er dog ogs. belagt i Grøn.kom. (*klødde* Seckman 1.278).

Endnu en antegning til verbalbøjningen: de af Seip (s.39) anførte præt.former

på -et (= -ede: præfereret Tyb.2:2, jf. *hun tracteret mig, det mættet meere* (Vgs. 1:3) o. fl.), hvor det kunne være fristende at se udtryk for bergensudtale, har flere paralleller i Grøn.kom.: -et optræder som sideform (blot grafisk variant? – jf. den alm. vekslen *et/ed* i partc.) til den apokoperede præt.endelse -ed. Exx. *hand skiket os til Jena, Som ieg gick og snuset her om kring* (Bircherod), *hvorledes hand beegnet mig, sladret* (Seckman), *banket, skjøttet om* (Gnieren) – dog hyppigere *snakked, vented* osv. I Phønixbergs Mercurius træffer man atter og atter former som: *dend behøvet, de fanget an, han forundret sig, lovet, narret, regnet, skyndet sig, det strecket sig* osv.

Ordstilling. I Holbergs syntaks er der enkelte utvivlsomme norskheder. Flere gange omtalt er den fra mod.da. afvigende placering af verbalpartiklen foran (trykstærkt) objekt: *hand . . har kasted bort sin Morgenstjerne* (11J.5:9). Man finder i komedierne en alm. vekslen mellem denne typisk norske konstruktion og den normale danske, jf. (ib.) *som har . . kasted sin Morgenstjerne bort, legge ud 20000 Rixdaler: give 6000 Rixdaler ud* (ib.1:4, 1:5), *henge op hver anden her paa Gaarden : henge jer og alle Doctore op* (Jep.3:1, 2:3), *tage an nye Tienere : tage et par Tienere an* (HP.1:2) osv. Foranstilling finder sted både ved best. og ubest. obj. ((*Henrich*) *løfter op Skiørtet* (LSk.3:10), *Dricker ud Glasset* (Ul.2:7), *Trækker ud en Dolk* (ib.4:14)), også ved inverteret subj. i passiv: *nu læses op Stevningen* (Masc.2:4) og undertiden i intrans. konstruktion: *Hun seer ud saa skikkelig og saa peen* (Bars.3:5, 1731 > *Hun seer saa skikkelig og saa pæn ud*). Jf. Skautrup s.29. – Konstruktionen kendes fra ældre da. (Falk & Torp s.307); i Grøn.kom. er der kun isolerede exx.: *bilde ham ind de aller-urimeligste Ting* (2.372).

Et mindre sikkert norskhedsmærke er følgende: sluttillet pron. som genoptagelse af subj., altså Holb.exx. som *Jeg heeder Jeronimus jeg* (Jean.2:6, Skautrup s.28), *Jeg er en gammel Academicus jeg* (Er.1:2), eller Jeppes fuldemandssnak (1:6) *Det er saa gammel dat*, som Vilh. Andersen et sted (Holberg Billedbog s. 57) nævner som ex. på, at norsken slår igennem, også når Jeppe snakker tysk. Der er her tale om en ganske almindelig sprogbrug. Det sidstnævnte udtryk – med gen- tagelse af *det* – er netop særlig karakteristisk for sproget i Grøn.kom., især hos Paulli: *det er usigelig got det, det er meget det* (osv., i kome- dien Den seendes Blinde ikke mindre end 9 exx.), men også i flere af oversættelserne: Seckman *det maa være en Diævel af en Karl det* (1.169), *Det var et Sathans Bref det* (ib.282) osv. Exx. på genoptagelse af *jeg* (og andre pers.pronn.) forekommer flere steder i oversættelserne,

ikke blot som gengivelse af den tilsvarende franske konstruktion (fx. Gnieren *jeg leer intet jeg* (1.103) = je ne ris pas, moi). men også i andre tilfælde: Seckman (3.7) *jeg merker nok, jeg, at . .* (je voi bien, qu'un rival . .), *jeg skal nok gaae fra jer, jeg* (2.243 = c'est moi qui vais vous laisser en repos); Bircherod *du er een Nar du* (3.204 = vous êtes un fat), *De ere jo galne de* (3.249 = Ils sont foux).

En tredje ordstillingstype skal omtales lidt udførligere. Det drejer sig om placeringen af visse neksusadv. (spec. *ikke*) i hovedsætninger med inverteret subjekt.

I hovedsætninger med foranstillet adverbial (el. obj., præd.) er der hos Holb. og i Grøn.kom. ligesom i mod. sprogbrug en tilbøjelighed til at stille et (fortrinsvis »let«) adv. mellem finit og subj.: Holb. *Hvori bestaaer da Sagen?* (11J.5:7), *Hvorledes lever ellers din Madame?* (Vgs.1:2), *saa maatte dog Fruentimmer strax blive forliebt i Herren* (Tyb.2:2). Tilsvarende Grøn.kom. 4.296, 3.240 osv. Men tendensen til fremrykning af adv. er noget mere fremtrædende end i mod.da. Spec. mærkes en række exx. med adv. *ikke* mellem finit og subj.: Holb. *Undertiden vil aldeelis icke Riimene falde mig ind* (Tyb.3:8), *Hvorfor skulde icke Kongen af Indien unde os saa vel Handel som Hollænderne* (Kandst. 2:1 = Paulli 4.215), *Saadanne vare icke hans Ord* (Pern.3:5), *saa burdte icke Autors Legeme komme ind frit* (UHH. Prol. 3 sc.). Grøn.kom. (sml. dog ogs. mod.): *hvor trøster icke disse livsalige Ord mig* (3.120), *Hvor bedragelig maa icke Fictitia være?* (4.389) o. fl. (Paulli har (Kandst.4.224) *Imidlertid gaaer Vreden ofte over* = Holb.1:4 *Imidlertid gaaer ofte Vreden over*). – Tilsvarende ved trykstærkt pron.subj.: Holb. *Hvad Fanden kan icke du ophitte* (LSk.3:10), *Hvilken forbandet Historie vil icke dette blive?* (HP.1:6). Seckman har flere steder udtrykket *Det siger icke jeg* (2.133, 166, 215), ogs. *Det veed icke jeg* (1.276), hvor der ikke er tale om særlig udhævelse af subj. (= je ne dis pas cela).

Også i spørgende og betingende (hoved)sætninger med verbet på førstepladsen stilles adv. ganske alm. foran subj., og også her mærkes en tendens til attraktion mellem spidsstillet verb. og nægtende adv. (*ikke*), som er fremmed for (eller i hvert fald mindre alm. i) mod. da.¹⁵ Især fra Holb. er noteret mange exx. herpå, alm. dog vekslende med den mod. konstruktion med *ikke* efter verb. + subj. Således har Tyb.: *vil icke Herren gjøre en Menuet-tour, vil icke Herren vende sig om* (2:2), men derimod: *Kand Herren icke erindre* (ib.), *Vil Hr Magister icke selv tage sig det paa?* (1:6), *Vil hans Vellærdhed icke sidde ned* (3:4), 11 J.: *Vil icke Monfrere svare i mit Navn* (4:2), men (5:5) *Kand Monfrere icke hielpe mig* (og tilsv. 1:4, 2:2, 2:5, 3:5, 5:5, 5:9). Exx. på denne sprogbrug kan i øvrigt findes i næsten alle komedierne: Jep. *er icke min Mave meere end min Rygg* (1:5), *Veed icke Herren, hvem han er, Kand icke Herren erindre* (2:2); Jean Heeder *icke Dantze Maitre paa dansk ogsaa Dantze Maitre?* (1:3), *Blev icke den Kiole, I har paa, giordt til den forrige Jubelfest* (4:6) osv. Foranstilling ved pron.subj. er motiveret ved emfase i flg. ex.: *Vil icke hand, saa vil jeg* (HP. 2:4). Dog er også noteret et ex., hvor dette ikke er tilfældet: *gaar icke dei skiønt til, Henrich*

(Arab. 13sc., jf. ndf.). – Exx. på foranstilling af andre advv. (til dels også i modstrid med mod. sprogbrug): *Vil ickun Herren imidlertid holde gode Miiner* (Tyb. 5:8, ib. 3:6: *Vil Herren nu kun retirere sig*), *Vil da Monsieur ikke gjøre mig en Tieneste* (11J. 1:5, ib. 1:4 *Vil Monsieur da ikke laane mig 500 Rixdaler*, ved sammenblanding: *Var da hans kiære Får da gift* (2:1)), *Kand nu Herren høre* (HP. 2:4) o. fl.

Tilsvarende exx. forekommer i Grøn.kom., men gennemgående dog lidt mere spredt end hos Holb.: i 12 komedier – Paulli, Seckman, Den Højadelige Borgermand – er noteret i alt 17 exx. med foranst. *ikke* (deraf 6 i betingelsessætning), i 12 tilfældigt valgte Holb.kom. er noteret 27 tilsv. exx. (10 i bet.sætn.). Et par prøver: Paulli *er icke Clitandre dend, som* (4.91), *Skal icke nu Constantia give Pant* (4.162), *kommer ikke min Yngste Daater der* (4.142), Seckman *vilde ikke Herren have sin Slof-Rok* (3.14 = 3.13), *er ikke Slots-Porten aaben?* (3.135), *bør dog icke en Christen tilgive* (2.257), – ved trykstærkt pron.subj.: *havde icke jeg været* (1.255). – Andre advv.: *men tencker og Hrn., hvad hand gjør* (3.195), *Er da skylden alleene hos mig* (4.5), *Vil kun Lycken føye sig* (1.323), sml. ogs. i imp.: *Lar (lad) kun I, som I vil* (1.68, tilsv. 1.246, 279, 3.227).

Der har åbenbart i datidens (tale)sprog været en udbredt tendens til at placere neksusadv. umiddelbart efter verb. i sætninger med inversion, også i tilfælde, hvor denne placering ikke er mulig (eller ikke naturlig) i mod. sprog. Dog kan den påviste relativt noget hyppigere forekomst af foranstillet *ikke* hos Holberg også skyldes norske, spec. bergenske forudsætninger. Denne ordstillingstype er jo karakteristisk for mod. norsk og svensk syntaks (i modsætning til mod. da.), og det bemærkes, at Bergensmålet i denne henseende går videre end no. skriftsprog og østlandske dialekter, idet foranstilling finder sted også ved (ikke nødvendigvis trykstærkt) pron.subj.: »er ikke du glad?«¹⁶ – sml. det ovf. citerede ex. fra Arabiske Pulver: *Gaar ikke det skiønt til, Henrich?*

Om andre norskheder, i ordforråd, i brugen af småord (præpositioner, adverbier) henviser jeg i alm. til Seips behandling, der samler hele stoffet (med mange gode iagttagelser). Også her kunne materialet fra Grøn.kom. give anledning til nogle kommentarer og forbehold.¹⁷ Det er dog blot detalier.

Spørgsmålet om norvagismer hos Holberg burde egentlig, som de foregående sider skulle have vist, tages op i en større sammenhæng, i forbindelse med en grundig undersøgelse af forholdet til samtidens sprog. Man ville ikke savne materiale til en sådan undersøgelse. De her benyttede tekster giver gode oplysninger om datidens (tale)sprog. Det

kan nævnes, at flere af oversættelserne (spec. et par af de anonyme Molièrecoverss.) udgør et interessant supplement til det ovf. citerede hs. GkS 789 med dets lydskrevne udtaleformer. Hele dette stof: københavnske udtaleformer osv. er ikke udnyttet i denne undersøgelse, der var begrænset til en belysning af nogle holbergske ejendommeligheder i bøjning og syntaks.

NOTER

1. I det flg.: Seip, Skautrup. Andre forkortelser: Bbm. = A. B. Larsen og G. Stoltz, Bergens Bymål (1912). Falk & Torp = Hj. Falk og A. Torp, Dansk-norskens syntax (1900). Mikkelsen = Kr. Mikkelsen, Dansk ordføjningslære (1911). ODS = Ordbog over det danske sprog.

2. Fx. Aage Hansen i Danske Studier 1954, s. 56. Udgangspunktet for nærværende undersøgelse er en specialeopgave ved Københavns Universitet 1953/54.

3. Paul Diderichsen, Elementær dansk Grammatik² (1957) s. 174, 182 f.

4. Evt. uden noget form.subj. eller situativ: Paulli *jeg skal . . self see til hvorledes tilgaar* (4.147), Holb. GW. 1:1. Således især Holb. i udtryk som: *hvor(dan) er fat, hvordan staar til, saaledes gaar til* – vekslende med konstr. med *det* (men Grøn.kom. alm. *hvor(dan) er det fat*). – I øvrigt bemærkes, at Holb. har *her* eller *der* som situativ ligesom mod. da (og Grøn.kom.). Der er intet mærkeligt i de af Seip (s. 43) fremhævede exx.: *Boer her icke en Mand som heeder Jeppe? – Jo her gjør* (Jep. 4:4) o. l.

5. Om ældre da., se Falk & Torp s. 11, Mikkelsen s. 18, 37 (med exx. på *det* = *der* fra 15- og 1600tallet). Jf. ODS 3.635, 691, 695 om tilfælde, hvor der endnu er vaklen i mod.da., Poul Lindegård Hjorth, Nordsamsisk Bøjningslære (1958) § 105 om afvigende dialektal brug.

6. Jf. exx. som: *der* (o: det) *er jer, som bær saa stor Godhed* (Kom. Grøn. 2.377, se noter 473), *der* (o: det) *er jo Moden* (Jean. 1724 1:1), *det* (o: der) *kommer min Datter meget beleiligt* (ib. 4:7) o. fl.

7. Danske Grammatikere 4.76 f. (Peder Schulz), 4.312 f., 5.75 (Høysgaard). I Niels v. Haven, Et lidet Orthographisk Lexicon (1741) s. 16 advares mod den sprogfejl (soloecismus) ikke at overholde kongruens ved adj.

8. Bbm. §§ 14, 66. Der er her tale om en apokope betinget af sætningsaccnten: præd.adj. mangler *e* fortrinsvis i sætningsudlyd, ikke nødvendigvis inde i sætningen.

9. Holb.exx. på vaklen i bestemthedsbøjningen (apokoperede former på -ig osv.: *vor tjenstlig Begiering, det gammel Ordsprog*, og omvendt *e*-form i ubest. anv.: *en fattige Tiener*, se Skautrup s. 34) kan belægges med talrige parallelexx. fra Grøn.kom.: *Seckman deres inderlig Fornøylelse, min ubesindig Bortrejse, denne gamle Ægyptisk Kiærling, den gammel Snyder, den forvorpen Tiid*, og omvendt: *en forunderlige Kraft, saadan forbandede Trippen, Paulli een affarvede Klædning, en hyckelske Afbigt, Bircherod en skielmske Tiennere* osv. – M. h. t. den omtalte apokope i talesproget kan også henvises til spredte former som: *Slipper min Tung løs, faa min Jomfrue i Tal* (Seckman, 2.21,23), *I kan intet skiøn paa, (præt.:) skuld', kund'* (Gnieren, 1.70, 88, 101).

10. Man har gættet på Hans Olufsen Nysted, der stammede fra Trondhjem, og som bl. a. er kendt som forfatter til det kuriøse lille skrift »Rhetorica laica et

pagana« (Danske Grammatikere bd. 3). Se i øvrigt Aage Hansens omtale af hs. i Danske Studier 1942, s. 58 ff.

11. Forfatteren kritiserer således (s. 61 marginalnote) Holb.s brug af udtrykket *fordi de skiemme sig ved* (i st. f. de skammer sig ved) Intr. til Natur- og Folke retten, – det er norsk og bør ikke bruges i et dansk skrift.

12. Jf. Paul Diderichsen i Arkiv för nordisk Filologi bd. 58 (1944) s. 268 ff.

13. Noteret Aage Hansen, Bestemt og ubestemt substantiv (1927) s. 116.

14. Om verbalbøjningen i Bergensmålet oplyses (Bbm. § 46), at gamle o-st. verber i flere tilfælde beholder denne bøjning, hvor der ellers i de vestlandske bygdemål og da.no. skriftsprog finder overgang sted til ia-st.bøjning; således i nogle langvok. verber som *bage*, *smage* (jf. Holb.), hvor præt. og partic. på *-te* og *-t* er »mindre rent bergensk«. Derimod har gamle ia-st.verber regelmæssigt *-te*, *-t*, men Holb. jo særdeles ofte *løse*, *reysede* osv.

15. ODS 9.87 bemærker om typen: foranstillet *ikke* i spørgesætninger: »under tiden (især poet., dog ogs. i talespr.)«, men der anføres kun et par verscitater. Derimod et ex. ved foranstillet adv.: »Nu sov ikke Christoffer længer« (Inge-mann).

16. Bbm. § 77. Om forskellen mellem da. og no/sv. i placeringen af *ikke*, *inte* ved inverteret subj., se Lage Hulthen, Studier i jämförande nunordisk syntax, bd. 2 (1948) s. 141.

17. Man bemærker fx. også i Grøn.kom. en udstrakt brug af adv. *da* (jf. Holb. (no.?) *Adieu da* (Tyb. 4:7), *Hvor tiener du da* (ib. 1:4), *Vil I da?* (Arab. 13sc.)) – i spørgsmål: Seckman *Hvorfor under Bordet da?* (2.264 = *pourquoi sous cette table?*), *Hvordanne da?* *Hvad da?* (ib. 272), tilsv. Paulli; ved afskedshilsen: Seckman *saa farvel da* (1.253 = *Adieu*), *Adieu! da* (2.109).